

Sammanfattning av föredrag i kulturhuset Kajutan, Henån, den 20 mars 2014.

Författaren, dramatikern, poeten och kulturskribenten Agneta Pleijel talar om **mänskliga rättigheter, kunskap, etik, moral och makt.**

Arrangör: Fredsrörelsen på Orust med stöd av Orust kommun och SENSUS.

Agneta Pleijel hälsas välkommen av Erni Friholt

Agneta Pleijel (AP) inleder sitt anförande med förtydligandet, att hon vill ge liv åt dessa **freds-
begrepp** ovan genom att förbinda dem med den roll, som de spelat i hennes eget liv och författarskap. En författare gestaltar värden, vänder och vrider på begrepp, ifrågasätter dem. Presentationen sker då inte i form av "abstrakt sociologi" utan i form av verklighetsanknutna upplevelser. AP levandegör sin framställning med uppläsningar ur flera av sina böcker. Hon hänvisar också åhörarna till en intervju på nätet, genomförd 2013 av kulturjournalisten Anneli Dufva, om AP:s författarskap och syn på frågor i anslutning till dagens tema.

AP berättar sedan kronologiskt om sin uppväxt. Hon framhåller vissa, särskilt viktiga situationer, som utgjort vägval och likaså fördjupat förståelsen av dessa val. Fadern var professor i matematik och efter Stockholm och Lund bodde familjen, med tre döttrar, i USA i två år. Vid återvändandet till Stockholm 1952 upplevde AP en stor diskrepans mellan den amerikanska attityden av öppenhet och det svenska klimatet av mer främlingsmotstånd, och hon utsattes för mobbing i skolan i Årsta. Ett uppbrott från livet som professorsdotter skedde 1960 efter

prövande tonår, då föräldrarna skildes. AP flyttade till Göteborg och närmare verkligheten, i ett Haga "med dass på gården". Hagas sanering och renovering har varit en omvälvande upplevelse för AP. Inställningen "aldrig till universitetet" förändrades med tiden, och efter planer på att bli keramiker, blev studier i filosofi avgörande. Filosofi läste hon i Lund, och ämnet svarade upp mot AP:s ökade reflexioner kring begreppen ont och gott samt denna "splittring" i vid bemärkelse, inom människans väsen. Hur, frågade hon sig, hur skall man få ett sammanhang i livet, "när man vill vara god men känner sig ond"? Flera viktiga läromästare omnämnes, t.ex. professorn i teoretisk filosofi, Gunnar Aspelin. AP citerar honom, som svar på hennes egen fråga "hur mognar man som människa?": "Läs fler humanistiska ämnen, som litteraturhistoria". Detta medförde studier i litteraturhistoria och etnografi i Göteborg, bland annat för Gunnar Aspelins son Kurt Aspelin. En grund lades för AP:s författarskap. Hennes första bok, "**Vindspejare**" (1987), skrevs när hon slutat efter flera års kritikerverksamhet på Aftonbladets kulturredaktion, och är en djup och bred släkthistoria, med spännvidd från mormoderns och moderns ursprung i Indonesien. AP förmedlar, att hon efterhand integrerar inhämtade kunskaper. Hon fick med tiden en djupare förståelse för hur viktig en människas bakgrund, rötter och relationer är, liksom sambanden mellan då och nu. Historiska skeenden och kunskap om t.ex. kolonialismen vävs samman med individuella berättelser, t.ex. om att modern, som återvände till Europa som 12-åring och fick utstå mobbning, såsom AP själv, vid krocken mellan kulturer. Intresset för studier i **jämförande etnografi** har här sitt ursprung genom familjehistorien i dåvarande Nederländska Ostindien. Den första boken skrevs också efter hennes resor i Indonesien. Kunskaper stärker författarskap. Frågan om dualismen mellan vetenskap och konstnärskap återkommer senare under föreläsningen.

AP:s kritikerverksamhet tog sin början genom **recensioner i Handelstidningen** i Göteborg och följdes 1968 av en inbjudan, av Karl Vennberg, till Stockholm och Aftonbladet som kulturskribent, sedermera kulturchef. Hon var redaktör för **Ord och Bild** 1972-75. Detta kultur- och bildningsarbete skedde i ett radikalt politiskt klimat under den nya vänsterns period. AP lämnade sin fasta kritikeryssla och tjänsten på Aftonbladet 1980. En "**ordkris**" uppstod hos henne genom längtan efter ett mer mångdimensionellt språk, som poesin och skönlitteraturen. Hon hade tidigare skrivit dramatik, och bl. a. samarbetat med Ronny Ambjörnsson i dramat "Ordning härskar i Berlin" (om Rosa Luxemburg). 1977 satte Alf Sjöberg upp hennes drama "Kollontaj", (om Rysslands ambassadör i Stockholm, som tvangs till underkastelse under Stalin). Efter tiden på Aftonbladet ägnade hon sig helt åt eget skrivande.

I AP:s författarskap har frågorna om mänskliga rättigheter, ansvar, etik och maktförhållanden en avgörande betydelse. Som åhörare förstår man efter hand, hur målmedvetet, kunskapssökande och självanalyserande AP arbetat vidare med sambanden mellan etik, moral och mänskliga rättigheter. Hon belyser detta med en beskrivning av hur hennes första poesibok växte fram efter det, att hon lämnat de inskränkande villkoren på Aftonbladet. Hon hänvisar till egna,

undermedvetna krafter, som hon ville tillvarata, vilka drev på hennes spontana uttrycksätt, insikter och förståelse av vad som skedde i omvärlden. Hon började helt enkelt skriva ner ord, som inte hade någon som helst innebörd, för att därmed befria sig från reducerande och förutbestämda regler om hur man "måste" uttrycka sig. Hon ville "baxa upp material ur det omedvetna" för att öka det **kreativa tänkandet** och förståelsen för människans väsen, och för hur vi väljer våra liv. När AP på det sättet skrivit ett manuskript var hon, fast erfaren kritiker, osäker på vad hon skrivit. Var det poesi, var det prosa? Hon skickade manuset till sin vän PO Enquist för utlåtande. Han visste inte heller vad genren skulle kallas, men fann boken bra och sände den till Norstedts, som gav ut den. "**Änglar, dvärgar**" kom ut 1981 och var AP:s lyriska debut.

Vad är impulser och slump? Vad gör oss till den vi är? Hur växer vår moral och etik fram? Vilka ställningstaganden gör vi? Vi styrs inte bara av förnuftet utan också av känslor, affekter och fördomar. Att skriva skönlitteratur blev för AP ett sätt att kunna **tänka fritt** och förhindra dogmatism.

Ett återkommande begrepp under föreläsningen är "**splittring**", ett fenomen som berör etik och moral, splittringen mellan vad man får och inte får säga, ifråga om politik, ifråga om ekonomiska villkor i samhället, ifråga om jämställdhet. Och inte minst om splittringen i människan själv, som är en följd av själva medvetandet. I detta sammanhang diskuterar AP **Polens frigörelseprocess** under 70- och 80-talen och Solidaritet som en stark rörelse för frihet i ord och tanke. Solidaritet tvingades till reträtt 1981 av kommunistpartiets ledare och generalen W. Jaruzelski. Polens utveckling från diktatur till demokrati har av många skäl kommit att uppta AP. Hon har rest mycket i Polen och skrivit därifrån, och är gift med den polskfödde journalisten och författaren Maciej Zaremba. Hennes andra diktsamling, "**Ögon ur en dröm**", kom 1984 och har ett motto av den katolske prästen **Jozef Tischner**, som skrev boken om "**Solidaritetsens etik**". Han länkar "hoppet" och "trohetens väsen" till vår möjlighet att kunna "tro på framtiden". AP berättar en anekdot om Tischners avspända relation till dogmer; när han sov över på ett nunnekloster meddelade han, att han inte ville bli väckt – bara ifall "celibatet hade upphävts under natten". Särskilt betydelsefull för AP har poeten **Zbigniew Herbert** varit, (som hon varit med om att översätta till svenska). Herberts hållning var viktig för polackerna under kriget och under kalla krigets epok genom hans övertygelse om, att människan måste ha vissa värden, som sanning, rätt och kunskap. Vi lever nu i en epok, fastslår AP, där dessa värden för det mesta får vika för ekonomiska och kommersiella intressen. Vårt innevarande tidevarv, "fritt från värden", behöver budbärare från t.ex. krigets och det kalla krigets dagar. Äldre polska poeter, inte minst Wislawa Szymborska, är viktiga för henne.

Åttio- och nittio-talet var en "skarp tid". Det pågick en strid mellan "vänster" och "höger". Men också mellan kristendom och islam. Fatwan mot Salman Rushdie upprörde henne. Liksom

Jugoslavien-krigetets fasor och övergrepp i form av "etnisk rensning". Sovjetväldet upplöstes under denna tid. AP var i tio år medlem av den svenska Penklubbens styrelse och var under några viktiga år, 1988 -1991, dess ordförande. Hon tar också upp **vardagliga brott mot mänskliga rättigheter** i ett demokratiskt land som Sverige. I skiftet mellan 80-och 90-tal skrev hon om den maktfullkomlighet, som svenska institutioner kan uppvisa, bland annat i tv- serien "**Guldburen**". Sen tjugo år har AP varit engagerad i migration och flyktingskap. Efter att ha hört flyktinghjälparen, den tidigare invandrarläraren Anita Dorazio, i radio tala om sitt arbete, inleddes en bekantskap med henne, som ledde till en guidning genom flyktingsverige. Det medförde många artiklar av AP, bland annat om de apatiska flyktingbarnen. Med Anita Dorazio och andra var hon 2009 med om att grunda nätverket "Etikkommissionen" för krav på mänskliga rättigheter i asylprocessen, stöd för asylsökande, flyktingar och papperslösa och upplysning om deras situation. Att se till mänskliga rättigheter för de svagaste och mest utsatta grupperna i ett samhälle är ständigt påkallat, konstaterar hon. Det är där, som en avhumanisering lättast äger rum. I stället för övertygelsen om vars och ens lika värde syns en upprörande diskriminering.

Att vilja omsätta sitt engagemang i praktisk handling är nödvändigt, men medför en kluven situation för en författare, säger AP. Debatt och åsikter behövs, men kan hamna i plågsam diskrepans till ett gestaltande, eftertänksamt och djupare språk. Poesin är ofta "värnlös" mot politiska och ekonomiska dogmer i sin lågmälda opposition mot ojämlikhet. Det "värnlösa" språket är trots det viktigt i samhällsdebatten om mänskliga rättigheter. För att åskådliggöra sökande efter språket läser AP upp avsnitt ur böckerna "**En vinter i Stockholm**" och "**Lord Nevermore**", den senare nominerad till Nordiska rådets litteraturpris 2001. Båda böckerna är komplexa och rika kärlekstriangeldramer med ett, hela tiden pågående, reflekterande tilltal och analys av livets innehåll, relationers innebörd och hur man förändras och utvecklas som människa. I "En vinter i Stockholm" gör "hon" i romanen en association till en roman av Erich Maria Remarque: "vid ett smärtsamt avsked mellan två människor som älskar varandra väljer de att gå på museum, tysta vid dammiga montrar, i stället för att älska, liksom för att hejda och förlänga tiden". Litteraturen väcker, fördjupar, läker, skapar insikter, kanske försoning. I "Lord Nevermore" gestaltas kvinnlig självständighetskamp, stark manlig vänskap, dualismen mellan konst och vetenskap, sjukdom och död, frågan om vad lycka är. Att reflexioner i flera dimensioner ger insikter och mognad ligger nära till hands att tänka.

AP återknyter till begreppen **etik och makt**. Makt förknippas ofta med en destruktiv hierarki och förtryck, men makt kan tjäna goda likaväl som onda syften, det är alltid de underliggande värderingarna som styr. Som poetiska exemplifieringar läser AP ur sin senaste diktsamling "Mostrarna" dikten "In memoriam", tillägnad en uppskattad svärmor. Denna polska judinna var läkare med civilkurage, som vägrade ange sina judiska patienter. Hon tvangs därefter själv att lämna landet. Hennes liv utgör ett stort stycke historia. AP reflekterar vidare över civilsamhällets

brister i fråga om civillkurage och samvete, ifråga om goda hierarkier och kvalitet, och hon riktar frågor till åhörarna. Religionen hade en gång en normerande inverkan i människors liv. Nu lever vi i ett sekulärt samhälle. Var kan vi finna fästen för våra värderingar. Vad betyder sammanflätningen av stats- och religiös makt i vissa samhällen? Hur utvecklas våra samveten? Hur relaterar begreppen individualism och egoism till varandra? Vad innebär datoriseringen? Hur ser dualismen mellan produktion och reproduktion ut, och var befinner sig feminismen?

En åhörare hänvisar till Maria Bergom Larssons bok "Människan i det vertikala samhället". Barn försummas, varför? Hur ser relationen mellan makt och ansvar ut? Måste inte "människa rättigheter" inkludera både djur och natur? Varför sker den arketytiska utvecklingen från ett altruistiskt synsätt över till en egoistisk och maktfullkomlig position? AP - som uppskattande har talat om Andrej Wajdas senaste film, "**Lech Walesa, hoppets man**" - citerar Lech Walesas hustru om vad maken gör just nu: "han sitter mest och googlar om sig själv". Publiken ger olika infallsvinklar på de ställda frågorna. Erni Friholt tar upp den på ett vänsterpartimöte diskuterade idén att byta ut begreppet "**solidaritet**" mot "**omtanke**". Dock, "solidaritet" definieras av åhörarna som uttryck för ett mer jämlikt förhållande. Sven- Eric Liedman har skrivit boken "**Att se sig själv i andra. Om solidaritet**". Boken "**Emotionell kapacitet**" av Carl-Gerhard Gottfries föreslås för förståelsen av samhällets utveckling mot ökad girighet, känslomässig omognad på ledarnivå och generell brist på emotionell inlevelse med den andre. "Ge alla elever en ärlig chans till läsupplevelser", säger en slöjdlärare. "Ett sätt att utvecklas vidare uppstår ur önskan att läsa och tillägna sig kunskap". Sådant breddar perspektiv, motverkar fascism och främlingsfientlighet. Åhörarna lämnade många fler intressanta reflexioner än vad som här redovisas.

För att stärka begreppen mänskliga rättigheter, kunskap, etik och moral, summerar AP, att det är nödvändigt att också granska sig själv och att reflektera över vars och ens medverkan i den maktutövning, som sker i vardagen. Problemet finns inte blott i höga positioner. Även i goda i organisationer kan ond maktutövning förekomma. "Vad sänder jag själv ut för signaler, som påverkar min omgivning, på ont eller gott"? Läs, lär, begrunda, lyssna och samtala! Med Kerstin Ekmans formulering: "Samtal är viktigt, annars hamnar man i sin egen övertygelses våld".

Moa Brynnel sjunger en sång som avslutning och tack till Agneta Pleijel för en uppskattad samtals-föreläsning.

Vid anteckningarna

Birgitta Edvinsson

